

הגדרת גרמא במלאכת שבת

איתא בגמ' שבת קכ: כתיב (שמות כ:י) לא תעשה כל מלאכה עשייה הוא דאסור גרמא שרי. הרי שאיסור תורה של מלאכת שבת הוא בדרך של מעשה האדם ואם נעשה מלאכה באופן של גרמא המלאכה אינה נחשבת למעשה אדם ומותרת מן התורה. כמובן שגרמא הוא חסרון של מעשה אדם. אולם צריכים להגדיר מה נקרא חסרון בעשייה כדי להגדיר שמלאכה זו נעשית באופן של גרמא ולא באופן של מעשה אדם. ונראה שיש כמה שיטות בענין זה וכמו שיבואר לקמן.

סוגיא של אשו משום חציו

איתא בגמ' ב"ק (כב.) אתמר ר' יוחנן אמר אשו משום חציו וריש לקיש אמר אשו משום ממונו. כלומר דפליגי ר' יוחנן ור"ל בנזק של אש אם מקרי אדם המזיק או שור המזיק. ובגמ' מבואר (ב"ק כב:) שאם לקח אש והצית בגופו של דבר בודאי דהוי כאדם המזיק. אולם מבואר בגמ' ב"ק (ג:) וז"ל מ"ש אש דכח אחר מעורב בהן וממונך ושמירתך עליך. כלומר דנזק של אש מיירי בכי האי גוונא שכח אחר מעורב בו דהיינו הרוח שמוליך את האש. וכן מבואר שם (ב"ק ג:) בגמ' בנוגע לתולדות אש וז"ל אבנו סכיננו ומשאו שהניחן בראש גגו ונפלו ברוח מצויה והזיקו.

אולם, אכתי יש לבאר אם הדליק אש והרוח המצויה אינה נמצאת לעת עתה אולם סופה לבא אם בכי האי גוונא מקרי אשו משום חציו. והתוס' בסנהדרין (עז. ד"ה סוף) הביאו ב' דעות בענין זה, לפי דעה הראשונה כח אחר מעורב בו שסופו לבא מקרי מעשה אדם למ"ד אשו משום חציו ולדעה השניה אינה נקראת אשו משום חציו אם הכח אחר מעורב בו אינה עכשיו בשעה שהאדם הדליק את האש.

וכתב החזו"א (ב"ק ס' ב' ס"ק א) שהעיקר כתירוץ השני של התוס' דבעינן שהרוח מצויה יהיה מצוי בשעת הדלקת האש וכן תולדות האש צריך שהרוח יהיה מצויה בשעה שהניח אבנו סכיננו ומשאו בראש גגו. וכתב שם וז"ל ולפ"ז אבנו סכיננו ומשאו שהניחן בראש גגו ונפלו ברוח מצויה לא חשיב חציו, כל שלא נפלו תיכף אלא חזק הרוח אח"כ והפילן

וכו' עכ"ל. הרי שצריך שרוח מצויה יהיה נוכח בשעה שהניח אבנו סכינו ומשאו בראש גגו כי בלאו הכי שהרוח המצויה באה אח"כ הוי גרמא בעלמא.

ביאור הגרי"ד סולובייציק זצ"ל בהגדרת גרמא במלאכת שבת

עפ"י יסודות הנ"ל כתב מוהרה"ג ר' צבי שכטר שליט"א בספרו בעקבי הצאן (ס' ז) בשם הגרי"ד סולובייציק זצ"ל הגדרה בחילוק בין כח אחר מעורב בו שהו אשו משום חציו ולבין גרמא. וכתב שם וז"ל ובהגדרת ענין זה שמעתי מכבוד רבנו ז"ל דאם הכח האחר פועל באותה שעה ממש שהאדם עושה את פועלתו שלו או שעל כל פנים מתחיל הכח האחר לפעול תיכף ומיד עם גמר פעולתו שלו, אז שפיר מצורפת כל העשייה אליו, ומקרי הוא בעל המעשה. אך במקרה שהכח האחר איננו מתחיל לפעול עד לאח"ז עד לאחר גמר הפעולה שלו אז מיקרי גרמא ומה"ט הי' חלוק רבנו ז"ל על כמה מהקולות שהמציאו אחדים מרבני זמננו שיחיו בעניני גרמא במלאכת שבת וטען שכשיש שעון שבת המכוון מבעו"י ובא אחד לערוך בו איזה שינוי ביום השבת בכדי שתתהווה איזו מלאכה לאח"ז שאין לדונו כגרמא אלא כמלאכה דאורייתא מדין כח אחר מ"ב מאחר שכח העלעקטרי כבר פועל בשעון זה בשעה שערך הוא את תיקונו שלו עכ"ל.

הרי שנקט הגרי"ד סולובייציק זצ"ל (כמבאור בס' בעקבי הצאן הנ"ל) שכמו לגבי נזיקין באשו משום חציו בענין שהכח האחר מעורב בו יהיה בנמצא בשעה מעשה האדם ה"ה לענין שבת אם הכח האחר מעורב בו נוכח בשעה פעולת האדם שפיר הוי הכל מעשה האדם. ועפ"י נקט שאין לעשות שום שינוי בשעון שבת בין להקדים ובין לאחר אע"פ שההדלקה בין כה וכה יהיה לאחר זמן ועכשיו כשהאדם עושה שינוי בשעון לא נעשית שום מלאכה של הבערה אפ"ה כיון שהעלעקטריק שלבסוף ידליק את האור מצוי עכשיו, שפיר מקרי הכל מעשה האדם עפ"י הדין של אשו משום חציו.

וכן פסק האג"מ (יו"ד ח"ג סי' מז אות ד) שאם משנה השעון שבת ידלק בקרוב זמן או באחור זמן הוי מלאכה דאורייתא וכן כתב גם באג"מ או"ח ח"ד ס' צא ואפשר דנקט כהגדרת הגרי"ד סולובייציק זצ"ל הנ"ל. אולם עיין בס' שבות יצחק (ח"ו עמ' קמו-קמז) להרה"ג ר' יצחק דרזי שליט"א שהביא דברי האג"מ הנ"ל וכתב לבאר כביאור אחר וכתב ונ"ל ובבאור דבריו י"ל דאף דההדלקה או הכבוי נעשים לאחר זמן ע"י השעון

מ"מ חשיב כמעשה בידים, משום שהשעון עשוי להדליק ולכבות על ידו באופן זה. ולא דמי למניח קנקנים בפני הדליקה (שבת קכ). שכבוי נעשה דרך מקרה וע"י כח אחר וכו' עכ"ל. בביאור זה אין הענין תלוי בדוקא שהכח אחר מעורב בו נוכח עכשיו בשעת המעשה וכדברי הגרי"ד סולובייציק זצ"ל אלא שהכל תלוי בעיקר שההיתר של גרמא הוא רק בדרך ארעי וכמבואר בשו"ת אחיעזר להרה"ג ר' חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל (ח"ג ס' ס) שכתב וז"ל ולא דמי להא דשבת קכ: דגרם כבוי שהוא בא במקרה ובכה"ג אמרינן לא תעשה כל מלאכה דגרמא שרי דבכה"ג לא חשוב מלאכה אבל באופן שהמלאכה היא תמיד ע"י גרמא זהו חשוב מלאכת מחשבת. ובישועות יעקב ס' שלד בתשובת נכדו הגאון כתב בשיטת השלטי הגיבורים (מס' שבת דף מה. בדפי הרי"ף אות ב) דגרם כבוי פטור דוקא באינו מכויין, דבמתכוין חייב משום כבוי דהוי מלאכת מחשבת דחייב שם דגרמא כמבואר בב"ק ס., ורק דלא נתכוין דאין זה מלאכה ואין זה מלאכת מחשבת ככה"ג אין חיוב בגרמא יעו"ש עכ"ל. הרי דדברי השבות יצחק הנ"ל בביאור דברי האג"מ יבאור עוד עפ"י מה שכתב האחיעזר הנ"ל שגרמא רק שרי בדרך מקרה ובלאו הכי מקרי מלאכת מחשבת. ועוד אפשר לבאר עפ"י מה שהביא האחיעזר מהשלטי גיבורים מובא בדברי הנכד של ישועות יעקב שגרמא רק שייך אם לא מתכוין למלאכה אולם אם מתכוין למלאכה הוי מלאכת מחשבת וחייב בכל גווני.

שיטת המהר"ם שיק בהגדרת גרמא במלאכת שבת

אולם, עיין בשו"ת המר"ם שיק (או"ח ס' קיד) שנקט כדברי התירוץ השני בתוס' סנהדרין (עז. ד"ה סוף) שצריכים שהכח האחר יהיה נוכח בשעת עשיית האדם, אולם נקט שהדין שאם אדם הדליק אש והרוח המצויה היה נוכח בשעת מעשה הדלקה ושוב הוליך האש למקום אחר וביער את הגדיש שחייב משום נזיקין הוא גזירת הכתוב רק לגבי נזיקין וכפי הילפותא בגמ' ב"ק לאשו משום חציו (ב"ק כב:) אמר רבא קרא ומתניתא מסייע ליה לרבי יוחנן קרא דכתיב (שמות כב:ה) כי תצא אש תצא בעצמה ישלם המבעיר את הבערה ש"מ אשו משום חציו. כלומר דאע"פ שהנזק הוא לאחר זמן כיון שהכח אחר מעורב בו נוכח בשעת מעשה שפיר מקרי מעשה האדם. אולם, בהל' שבת שאין גזירת הכתוב של אשו משום חציו רק הגזירת הכתוב של לא תעשה מלאכה (שבת קכ:) עשייה הוא דאסור גרמא שרי צריך ג"כ שעצם המלאכה תתחיל ג"כ בשעה

מעשה האדם. ועפי"ז ביאר המהר"ם שיק שמלאכת אופה לא מקרי גרמא שהרי האש נוכח בשעת עשיית האדם דהיינו הנחת הבשר על גבי האש, ואע"פ שעצם הבישול נמשך כמה שעות אולם תחילת תהליך הבישול דהיינו שהבשר נתפעל מתוך האש התחיל בשעת עשיית האדם ולכן שפיר מקרי עשייה ולא גרמא. וכן ביאר הרה"ג ר' חיים קלמן גוטמאן שליט"א דברי המהר"ם שיק בספר מקוה מים חיים בסוף הספר בחלק הנקרא מנחת חיים (עמ' רמא-רמו).

שיטת החזו"א בהגדרת גרמא במלאכת שבת

עיינו בקובץ בית יצחק (חוברת לה – תשס"ג) במאמרו של ידידי הרה"ג ג'קטר שליט"א שהאיר שמדברי החזו"א (הל' שבת ס' לח – ד) מבואר שלית ליה ההגדרה של הגרי"ד סולובייציק זצ"ל הנ"ל שכתב שם וז"ל ונראה לפ"ז דמותר להלביש הצנור על דדי הפרה שסוף תנועת החשמל לבוא ע"י פתיחת השעון ותהא תנועה זו חולבת את הפרה, שאין זו גרמא אלא גרמא מהגרמות המותרות עכ"ל. הרי דנקט החזו"א שמותר להלביש צנור על דדי הפרה שיפעל ע"י שעון שבת ולאחר זמן כשיפעול הצנור הרי הצנור ילחץ על דדי בפרה ויוציא החלב שישתמשו בו. ובמאמר הנ"ל העיר שלפי הגרי"ד סולובייציק זצ"ל שהחליבה נעשית ע"י שעון שבת ואדם חיבר את הפרה לשעון שבת דוקא הוי מעשה אדם בהחלט ולא הוי גרמא.

ונראה שהחזו"א הולך בעקבות המהר"ם שיק שאע"פ שהכח אחר של העלעקריק קיים בשעת שהאדם מחבר הצנור לפרה אפ"ה מקרי גרמא כיון שהמלאכה של דישה אינה נעשית בכלל בשעת מעשה האדם ואיפלו התחלת מלאכת דישה ליכא בשעת עשייה האדם ושפיר מקרי גרמא וזה שונה מבישול בשבת שיש התחלת בישול בשעת הנחת הבשר על גבי האש.

מחלוקת הראשונים אם אשו משום חציו שייך למלאכת שבת

אולם, עצם מח' הנ"ל אם ילפינן הדין של אשו משום חציו הנאמר בנזיקין למלאכת שבת היא מחלוקת מפורשת בראשונים. ידועים הקושיא המפורסת של הנמוקי יוסף (ב"ק דף י. בדפי הרי"ף ד"ה אשו משום חציו) שהקשה וז"ל ואי קשיא לך א"כ היכי שרינן עם חשיכה להדליק את הנרות והדלקתה הולכת ונגמרת בשבת וכן מאחיזין את האור במדורה והולכת ונגמרת הדלקתה בשבת ולפי זה הרי הוא כאילו הבעירה

הוא בעצמו בשבת וכל שכן הוא דאילו הכא לא נתכוון להבעיר גדיש של חבירו כלל והכא עיקר כוונתו היא שתדלק ותלך בשבת ועם כל זה תנן [שבת דף יט ב] משלשלין את הפסח לתנור עם חשיכה ומאחיזין את האור במדורת בית המוקד ומעשים בכל יום וכדאמרן כי נעיין במילתא שפיר לא קשיא לן שהרי חיובו משום חציו כזורק החץ שבשעה שיצא החץ מתחת ידו באותה שעה נעשה הכל ולא חשבינן ליה מעשה דמכאן ולהבא וכו' עכ"ל. הרי הנמוקי יוסף נוקט כדבר פשוט שדין של אשו משום חציו שייך ג"כ למלאכת שבת, אולם כתב שאם מעשה האדם נעשית בערב שבת אמרינן שמעשה האדם הוא למפרע משעת עשייתו וזה היה בערב שבת ולכן מותר להדליק נרות שבת. אולם אם עשה מעשה בשבת אע"פ שמעשה המלאכה נעשית לאחר זמן שפיר יתחייב מדין אשו משום חציו.

אולם, עיין בחידושי הר"ן (סנהדרין עז): שכתב באופן אחר וז"ל ולענין אשו נמי אע"ג דמשום חציו הוא וכדקי"ל הכי וחי"י בארבעה דברים מ"מ לא מיחייב מיתה אלא א"כ נפל לתוך האור וכבשו שם או שדחפו לאור ואין יכול לעלות משם דעביד מעשה ממש וכדאיתא בהדיא במתניתין (סנהדרין עז): עכ"ל. הרי מבואר בדברי הר"ן שאשו משום חציו הוא חידוש שנאמר רק לגבי נזיקין ואפילו לגבי רציחה לא נאמר וכל שכן לענין שבת. וראייה לדברי הר"ן היא מתוך הסוגיא של אשו משום חציו (ב"ק כג). דאיתא שם וכי מאחר דמאן דאית ליה משום חציו אית ליה נמי משום ממונו מאי בנייהו איכא בנייהו לחייבו בארבעה דברים עכ"ל. הרי בסוף סוגיין הנ"מ היחידי שנאמרת בגמ' היא לגבי נזיקין שלמ"ד אשו משום חציו חייב בד' דברים כדין אדם המזיק ולמ"ד אשו משום ממונו חייב רק בנזק כדין שור שהזיק אדם. ויש שביארו שבגמ' חזרה בה ממה שנקטה (ב"ק כב): שלמ"ד אשו משום חציו ומת העבד הרי חייב מיתה ואמרינן קים ליה בדרבה מיניה שאם נתחייב ממון באותה שעה פטור עליה. ובסוף הסוגיא הנ"מ היחידי היא לגבי נזיקין ואפילו לא לגבי חיוב מיתה לרוצח וכל שכן דלא שייך להל' שבת.

נמצאת שיטת הגרי"ד סולובייציק זצ"ל מיוסדת על ההנחה של הנמוקי יוסף ששייך אשו משום חציו אפילו לגבי הל' שבת, ושיטת המר"ם שיק הנ"ל היא שאשו משום חציו לא שייך למלאכת שבת ורק לנזיקין כפי שיטת הר"ן וכמו שנראה מדבריו בתשובה הנ"ל (או"ח תשובה קיד) וכמו שביאר הרה"ג ר' חיים קלמן גוטמאן שליט"א בספר הנ"ל.

עוד בביאור ב' דעות בתוס' סנהדרין

הבאנו לעיל שיש ב' דעות בתוס' סנהדרין (עז: ד"ה סוף חמה) אם אמרינן אשו משום חציו אפילו אם כח האחר לא נוכח בשעת העשייה. לפי הדעה הראשונה אמרינן כן ולפי הדעה השניה לא אמרינן שיתחייב על אש משום חציו אם הכח אחר לא קיים בשעת המעשה. אולם, עיין עוד בשו"ת המהר"ם שיק הנ"ל שביאר עוד שהב' דעות ג"כ פליגי אם אשו משום חציו שייך לנזיקין, לרציחה ושחיטה, שלפי הדעה השניה רק שייך לנזיקין. אולם, עיין בשו"ת מנחת שלמה (ח"ב ס' כו אות ז) להרה"ג ר' שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל שכתב עוד בביאור התוס' וז"ל ולעומת זה נלענ"ד דאפשר שאף להתוס' בסנהדרין ע"ז, דס"ל דאשו חשוב כחציו גם לענין רציחה ושחיטת בהמה, מ"מ יתכן דשאני שבת דלהדיא גלי קרא דלא תעשה דדוקא עשייה הוא דאסור הא גרמא שרי וכל שנעשה אח"כ מאליו אע"פ שמעיקר הדין הרי זה צריך להתיחס אליו מ"מ בשבת לאו בכלל לא "תעשה" הוא ולא אמרינן דכיון דחשיב לגבי רציחה כחציו שיחשב גם כעושה מלאכה בידים. עכ"ל כלומר לא מיבעיא לדעה שניה בתוס' שרק אמרינן אשו משום חציו לגבי נזיקין בודאי לא אמרינן כן למלאכת שבת, אולם אפילו לדעה הראשונה דאמרינן אשו משום חציו לתחומין חוץ לנזיקין כגון רציחה ושחיטה, אפילו הכי לא אמרינן כן לשבת שהרי בשבת כתיב עשייה וצריכים עשייה בשעת המעשה וכדברי המהר"ם שיק הנ"ל.

ביאור הגרי"ד סולובייציק זצ"ל בדברי הנמוקי יוסף

יש להעיר שביארנו לעיל ששיטת הגרי"ד סולובייציק זצ"ל היא עפ"י ההנחה שאמרינן אשו משופ חציו במלאכת שבת, אולם בעצם דברי הנמוקי יוסף שמעתי מידידי הרה"ג ר' ישעיה גרינוואלד שליט"א ששמע מהגרי"ד סולובייציק זצ"ל שאמר לו בתמיה האם באמת קושית הנמוקי יוסף לגבי נרות שבת צריכה תירוץ. ונראה שכוונתו כמו שכתב הקהלות יעקב למרן הסטייפלער הבית מאיר בסוף סי' ה והחתם סופר סי' פד דגבי שבת לא שייך לחייב אמירה לנכרי מדין שליחות (אפילו אי נימא דיש שליחות לנכרי לחומרא) דעיקר קפידת התורה גבי שבת הוא אמעשה שבגופו דוקא דהתורה הקפידה אמנוחת גופו של ישראל דוקא ולא על המלאכה שלא תיעשה ע"ש. וא"כ ה"נ אפילו אי נימא שכל מה שנעשה בכוחו ובאשו הוא נחשב מעשה שלו מ"מ אינו בגדר עושה מלאכה בשבת כיון שגופו נח ומעשה כוחו ואשו לא עדיף ממעשה שלוחו שהוא כמותו ובידו דמ"מ לענין מלאכת שבת אין כאן מלאכה כיון שגופו נח, וכדברי

הנמוקי יוסף הנ"ל עכ"ל. נמצאת לפי סברת החתם סופר והבית מאיר הנ"ל שאי אפשר לחייב מדאורייתא אם גופו שבת ולא עשה מעשה ביום השבת. אפשר שלזה שכיון הגרי"ד סולובייציק זצ"ל בקושיתו האם קושית הנמוקי יוסף צריכה תירוץ. אולם הגרי"ד זצ"ל נקט שאם עשה פעולה בשבת ויש כח אחר שמעורב בו בשעת מעשה שפיר מחייב בשבת אע"פ שהמלאכה לא נעשית מיד משום הדין של אשו משום חציו ואין כאן טענת החת"ס והבית מאיר בנידון זה שהרי סוף סוף עשה פעולה בשבת וגופו לא נח.

ביאור פלוגתא המג"א ואבן העזר בענין טחינה ע"י ריחיים של מים בשבת

בענין גרמא במלאכת שבת יש מחלוקת מפורסמת בין האחרונים בענין טחינה ע"י ריחיים של מים. כוונת הנידון היא שיש ריחיים שמסתובב ע"י זרם של מים מתחתיו וע"י הסיבוב החטים שנתונים בתוכו נטחנים. בזה נחלקו האחרונים אם נחשב כגרמא שהרי לא נטחן ביד או דילמא נחשבת כעשייה ממש. כתב המג"א (או"ח ס' רנב ס"ק כ) וז"ל אפי' נתן ישראל להרחיים בשבת ליכא חיוב חטאת עד שיטחון בריחיים של יד עכ"ל. והאבן העזר (סוף סימן שכח) פליג עליה וסובר דהוי אסור מן התורה. ויש לבאר פלוגתא זו עפ"י דברי מהר"ם שיק והגרי"ד סולובייציק זצ"ל הנ"ל. עי"ש בשו"ת מהר"ם שיק הנ"ל (או"ח תשובה קיד) שכתב דנראין לו דברי המג"א ופירש וז"ל ומכל מקום נראין לפע"ד דברי המג"א וכו' דבודאי אם נתן החיטים לתוך האבנים מקום שנטחן היה מקרי מעשה ידידים אבל המג"א איירי בריחיים של מים כעין שלנו שנותן החיטים לתוך הארגז ומשם ע"י נדנוד הרחיים לא ע"י כחו נופל אל האבנים ומשם נופלין למקום שנטחנים א"כ בין הטחינה ובין פעולת הטחינה לא בא ע"י כחו אלא שהוא גרם וע"י גרמתו נסתבב זה ולא הוי טפי מגרמא ופטור לענין שבת ושפיר כ' המג"א דהוי רק שבות ולא קשה מאופה ששם קיבל הפעולה ע"י כחו שנשאר במקום שהניח. עכ"ל. הרי דהמהר"ם שיק מבאר שכיון שהטחינה לא התחיל מיד שפיר הוי גרמא וכשיטת המהר"ם שיק הנ"ל שצריכים שהמלאכה תתחיל מיד עם מעשיו ובלאו הכי מקרי גרמא.

אולם, לפי הגדרת הגרי"ד סולובייציק זצ"ל שסגי שהכח האחר המעורב בו יהיה קיים בשעת המעשה אע"פ שהמלאכה התחיל לאחר מכן, בנידון של הריחיים של מים בכל גוונא ששם את החטים הרי הכח אחר המעורב בו שהם הריחיים של מים נוכח עכשיו, ושפיר הוי מלאכה דאורייתא וכפי שיטת האבן העזר, וכן לפי שיטת השלטי גבורים שגרמא

משכוון לכך לא הוי גרמא הכא בודאי מכוון לטחינה וכן לפי דברי השיטות דלעיל שגרמא הוא רק ארעי והרי כאן יש דבר קבוע שפיר סברי כדברי האבן העזר דהוי מלאכה מדאורייתא ע"י ריחיים של מים.

בענין סוגיא דשם ה' על בשרו בנוגע לטבילה של מצוה

אולם יש לעיין בסוגיא שהיה השם כתוב על בשרו עפ"י השיטות הנ"ל בענין גרמא. איתא בגמ' שבת (קכ:) דתניא: הרי שהיה שם כתוב לו על בשרו – הרי זה לא ירחוץ ולא יסוך ולא יעמוד במקום הטינופת. נזדמנה לו טבילה של מצוה – כורך עליה גמי ויורד וטובל. רבי יוסי אומר: לעולם יורד וטובל כדרכו, ובלבד שלא ישפוף. – שאני התם דאמר קרא ואברתם את שמם מן המקום ההוא לא תעשון כן לה' אלהיכם, עשייה הוא דאסור, גרמא – שרי. עכ"ל והרבה תמהו על סוגיא זו שהרי הגמ' קובעת שטבילה בשם על בשרו הוא ענין של מחיקת השם ע"י גרמא ונראה שסוגיא זו קשה בין לשיטת הגרי"ד סולובייצק זצ"ל ובין למהר"ם שיק שהרי לפי הגרי"ד סולובייצק זצ"ל אם הכח אחר נמצא לעת עתה בשעת עשיית המעשה הרי זה אשו משום חציו ולא הוי גרמא ובטבילה המים נוכח עכשיו שהוא הכח האחר ואפי' הכי קרי ליה הגמ' גרמא וכן שמעתי שהמורה"ג ר' צבי שכטר שליט"א שהעיר בזה בשיעורו, וכן לפי שיטת המהר"ם שיק הרי כששם ידו בתוך המים הרי מתחיל תהליך המחיקה וכמו שהעיר הרה"ג ר' אשר וייס שליט"א במנחת אשר (עה"ת פ' ראה ס' יז) וז"ל דבין באש ובין במים תהליך האיבוד והמחיקה מתחיל מיד ואינו נגמר אלא לאחר זמן מה, ולא מסתבר לחלק כלל בין זה לזה. עכ"ל. ובספר מנחת אשר הנ"ל וכן שמעתי שמוהרה"ג ר' צבי שכטר בשיעוריו הביאו דברי הרשב"א בישוב הענין. וכתב הרשב"א בשבת (קכ:) ד"ה לעלות יורד וטובל) וז"ל תמיהא לי דהא מכיון שהוא מכניס ידו במים הרי זה כמקרב את כבוי, וי"ל דלא קרינן מקרב את כבוי אלא בכעין נותן מים בכלי שתחת הנר ואי נמי בנותן בצד הטלית שאחז בו האור, משום דאי יפלו שם ניצוצות או תגיע שם דליקה ודאי תכבה, אבל כאן אפשר דלא ימחק שאילו ודאי נמחק היינו כמשפסף שהרי הוא נותן ידו במים. עכ"ל. וכתב ע"ז המנחת אשר שם וז"ל דבנדון דידן כשמכניס ידו במים הוי ספק בלבד דאם ודאי ימחק הוי כמוחק בידים ולא גרמא, דעצם הכנסת ידו למים הו"ל כשפשוף והוי מעשה ממש. ולמדתי מדבריו דכל שהתוצאה ודאיות ומוכרחת הוי מעשה ממש אף שעצם התוצאה נעשית ע"י כח טבעי דהיינו מים, וכך מסתבר דמה בין אש למים כנ"ל. עכ"ל. ולפי דברי הרשב"א

שסוגין מיירי שיש ספק אם ימחק השם או רק בכי האי גוונא הוי גרמא, אולם היכא דודאי ימחק לא הוי גרמא אלא מעשה בידים, ועפ"ז מיושב שיטת הגר"ד סולובייציק זצ"ל וכן שיטת המהר"ם שיק שלתרוייהו הוי כמעשה ממש היכא שבודאות ימחק.

עוד שיטה בהגדרת גרמא במלאכת שבת

אולם, אפשר שיש עוד הבנה בהגדרת גרמא במלאכת שבת שמיסודת על הפשטות שבסוגיא הנ"ל לגבי שם כתוב על בשרו. ונראה שהפשטות בסוגיא היא דמיירי שיש שם כתוב בבשרו שודאי ימחק ויש כאן הכח אחר דהיינו המים כמובן בשעת מעשה הטבילה ותהליך המחיקה מתחיל מיד ואפ"ה מקרי גרמא כיון שאינו משפשף בידים ומחיקה באה ממילא ע"י הויית ידיו במים.

ונראה לפרש עוד שמלאכה כמו בישול שכל עצם המלאכה מתחיל ע"י הנחת האדם את הבשר החי על גבי האש, אע"פ שעצם בישול הוי ממילא אפ"ה אמרינן דכך חייביה רחמנא שצורת המלאכה בבישול תמיד בדרך גרמא ובהכי חייביה רחמנא. אולם מלאכה כמו טוחן שאפשר לעשות בידים ועושה אותה בריחים של מים בודאי דהו גרמא. וכן מחיקת השם שאפשר לעשותה בידים ע"י שפשוף ועושה אותה ע"י הוייה במים כשטובל שפיר מקרי גרמא. לפי הגדרה זו כל דבר שלא נעשית בידים רק ממילא אפילו אם הכח האחר נמצאת עכשיו ואפילו אם מתחיל המלאכה עכשיו אפ"ה מקרי גרמא כיון שכל המלאכה לא נעשית ע"י מעשה האדם.

וראתי סיוע לשיטה זו בספר מנחת אשר (עה"ת שמות פרשת ויקהל ס' סד עמ' תכט) שכתב שם וז"ל ועיין בביאור הגר"א או"ח ס' שיד סע' א שכתב בהא דמסיקין ביו"ט בכלים כדאיתא בביצה לב. דהוי רק גורם סתירת הכלי (ויישב בזה קושית היראים על הראשונים דיש בנין בכלים דעושה כלי דא"כ יהא גם סתירה בשורפו ואיך מסיקין בכלים.) עכ"ל. הרי דהמנחת אשר מביא דברי הגר"א שאם אדם שם כלי באש שנושרף מיד רק הוי גרמא שהרי האש כילה את הדבר ולא מעשה האדם. כמובן לפי שיטות דלעיל בהבנת גרמא אין כאן גרמא שהרי הכח אחר המעורב בו מצוי כעת וכן הכליון מתחיל מיד. אולם, לפי השיטה השלישי שצריכים מעשה ידים כאן אין מעשה בידים שהרי האש שרף את הכלי. ועפ"ז צריכים לחלק שהרי דאיתא בגמ' ב"ק (כב:) שהצית בגופו של עבד מיירי שפלוגי לקח

האש ושם את זה על גוף העבד והוי מעשה אדם. אולם אם השליך פלוני או דבר לתוך האש הוי רק גרמא לפי שיטה זו.

אולם, עיין עוד בספר מנחת אשר הנ"ל (שמות, פ' ויקהל ס' סד) שתמה על זה שנתנית הדבר לתוך האש הוי גרמא וכתב וז"ל ואולי כוונת הגר"א דבאמת אין מסיקין בכלים אלא בדרך גרמא דהיינו, להניחן סמוך לאש ותאחז בהם האש לאחר זמן כעין גרם כיבוי, אך זה דחוק. עכ"ל. ולבסוף כתב שם וז"ל וצ"ע בדברי רבן של ישראל הגר"א. עכ"ל.

ביאור במשנה סנהדרין כבש עליו לתוך המים

אולם יש לעיין במשנה סנהדרין (עו): בנוגע לסברא הנ"ל שיש לחלק בין מעשה בידים לדבר דממילא. איתא במשנה (עו): וז"ל וכבש עליו לתוך המים או לתוך האור ואינו יכול לעלות משם ומת – חייב. דחפו לתוך המים, או לתוך האור, ויכול לעלות משם, ומת – פטור. עכ"ל. עיין בספר מאורי אור להרה"ג ר' שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל (פרק שלישי ענף ד ח"א) שכתב לדחות סברא הנ"ל שיש לחלק בין מעשה בידים לדבר שממילא עפ"י הסוגיא של היה שם כתוב לו על בשרו וכתב ע"ז וז"ל אבל אין זה נכון. דמאי שנא מדחפו לאדם בתוך המים ומת דחייב מיתה (משנה סנהדרין עו):. ואף דלאו איהו הרגו אלא רק גרם שיומת ע"י המים, אפ"ה חשיב רוצח ממש ולא גרמא, וא"כ ה"נ כאן בירידתו לתוך המים הוי כאילו מחק הוא עצמו את השם. ודוחק לומר דשאני התם שהוא עושה מעשה בגוף האדם עצמו בזה שהוא דחפו או כבשו לתוך המים וחשיבא מעשה זו כהמתה בידים וכו' עכ"ל. הרי שהגרש"ז אויערבאך זצ"ל רצה להוכיח שאין לחלק בין מעשה בידים לדבר שממילא שקורה מיד שהרי מפורש במשנה שאם דחפו לתוך המים ומת דחייב מיתה ולא מקרי גרמא. אולם, יש לומר שמה שכתב הגרש"ז זצ"ל שדוחק לחלק שכאן מיירי שנעשה מעשה בידו י"ל דהשיטה זו סוברת לחלק בכך כמו שפירש רש"י (שם ד"ה כבש) וז"ל אוחז ראשו של חברו ותוקפו במים כדי שלא יוכל להרים ראשו, וננער ומת. עכ"ל. דרק בכי האי גוונא הוי מעשה אדם שידיו היו שם כל זמן בשעת השלכה למים וגם אח"כ כדי למנעו מלעלות.

אולם איתא עוד במשנה (שם) דחפו לתוך המים, או לתוך האור, ויכול לעלות משם, ומת פטור מיירי שעשה כן בידים בשעת ההשלכה וגם לאח"כ. אולם, במקרה זה היה יכול לישמט ולא עשה כן הרי הוא פטור שהרי היה יכול להציל את עצמו.

ביאור בסוגיא דהשיך בו את הנחש ובענין העמדת עלוקה למצוץ בשבת

בסנהדרין (עו: – עת). איתא במשנה (עו:): שיסה בו את הנחש פטור השיך בו את הנחש רבי יהודה מחייב וחכמים פוטרין. ובביאור המח' איתא בגמ' סנהדרין (דף עח). וז"ל אמר רב אחא בר יעקב: כשתמצא לומר, לדברי רבי יהודה – ארס נחש בין שיניו הוא עומד, לפיכך: מכיש – בסיף, ונחש – פטור. לדברי חכמים – ארס נחש מעצמו הוא מקיא, לפיכך: נחש – בסקילה, והמכיש – פטור. עכ"ל. והר"מ פ"ג הל' רוצח ושמירת הנפש הל' י פסק שאם השיך עליו את הנחש פטור כמ"ד ארס נחש מעצמו הוא מקיא. וכתב המג"א (או"ח ס' שכח ס"ק נג) שלמ"ד ארס נחש בין שיניו נחש הוי כסכין ולמ"ד ארס מעצמו מקיא הרי הנחש עושה מדעת עצמו ואין כאן חיוב על האדם. אולם, כתב המג"א (שם) וז"ל גבי עלוקה הוי כמו שעושה בידיים. עכ"ל. ויש שביארו שיש חילוק בין נחש לעלוקה שבנחש נחשב מרצונו וממילא האדם פטור אולם בעלוקה נחשב שהעלוקה מוצץ בלי דעת עצמי ולכן כשקרב העלוקה לבשר האדם ומוצץ דם בשבת נחשב כמעשה אדם. וכן פסק באבן העזר (ס' שכח) דהעמדת עלוקה אסור מן התורה.

אולם, עיין בהגהות רבי ברוך פרענקיל שכתב לחלוק על המג"א וכתב ונ"ל משא"כ גבי עלוקה שאין המעמיד עלוקה עושה נשיכת עלוקה רק העלוקה מעצמה נושכת. עכ"ל. הרי הגאון רבי ברוך פרענקיל זצ"ל פסק שהעמדת עלוקה על בשר האדם למצוץ פטור כיון שהעלוקה בעצמה עושה המציצה.

ובביאור שיטת המג"א י"ל עפ"י מה שהבאנו משו"ת המהרם שיק (או"ח קיד) שאם המלאכה נעשית מיד עם פעולת האדם שפיר המלאכה נעשתה מיד עם פעולת האדם ושפיר הוי עשייה ולא גרמא וכן מוצאים בעלוקה וההנחה היא שאין דעת לעלוקה ולכן הכל נחשב כמעשה האדם.

אולם, בביאור דברי הגאון רבי ברוך פרענקיל זצ"ל י"ל בכ' אופנים (א) שסבירא ליה שעלוקה שוה לנחש שתרוייהו עושים על דעת עצמם וממילא אין חיוב לאדם (ב) שסבירא ליה כשיטה השלישית שהבאנו שעשייה הכוונה למעשה אדם וכאן העלוקה נושכת ומוציאה דם בלא כח האדם. ובנוגע לסוגיא שהשיך בו את הנחש פטור והוא משום הארס אינו בעין ועיין בספר מקוה מים חיים בחלק של הספר הנקרא מנחת חיים (עמ' רמה – רמו) להרה"ג ר' חיים קלמן גוטמאן שליט"א שכתב שהמהר"ם

שיק ביאר שדברי הגמ' דנחש מעצמו מקיא אין הכוונה שיש לו רצון עצמי אלא הכוונה שאין הארס בעולם בשעת התחיבה וכיון שאין בעין בשעת מעשה אינו מתחייב ועיי"ש עוד בספר מנחת חיים הנ"ל (עמ' רמו) שדן בכח העלעקטריק אם יש לדמותו לארס נחש לפי שיטת רבנן עיי"ש.

אם מעשה ע"י כח העלעקטריק מקרי מעשה האדם או גרמא

בקובץ קול תורה (תרצד שנה א ס' א) כתב הרה"ג ר' צבי פסח פראנק זצ"ל בנוגע למאור האלקטריא בשבת ויו"ט. ובמאמר זה הציע וז"ל שזה המדליק את האלקטריא אין עושה דבר בגוף דבר הנדלק אלא שמזמין גשר או מסלק הגשר אשר דרך בו יעבור הזרם לכאורה מסתבר מאד דלא עדיף מסילוק תריס ג"כ עושה דרך למעבר החץ ומה לי מקרב גשר למעבר הגרם, ומש"כ לענין כיבוי שדומה ממש לסילוק התריס שהרי גם כאן נוטל ומסלק המעבר שלא יעבור הזרם. ואם נאמר דאינו אלא גרמא הרי גרם כיבוי ביו"ט שרי. עכ"ל. הרי דנקט הרה"ג ר' צבי פסח פראנק זצ"ל במאמר זה שפתיחת העלעקטריק הוא עשיית גשר כדי לאפשר את כח הזרם לעבור וממילא נדלק האור ועפי"ד נקט שזה הוי גרמא. ונקט כדברי הפוסקים שיש אסור דרבנן של גרמא בשבת (עיין ברמ"א או"ח ס' שלד סע' כב שהותר גרמא רק במקום הפסד ונקט כדברי הפוסקים דביו"ט שרי לגמרי וכדברי תוס' ביצה כב. ד"ה ומסתפק).

ונראה ששיטה זו במאמר קול התורה היא כפי השיטה שהבאנו לעיל שדבר דממילא בלי מעשה אדם הוי גרמא אע"פ שקורה מיד, שהרי ברגע שפותח הכפתור מדליק האור ואפ"ה מקרי גרמא כיון שלא עשה מעשה בידים.

אולם, עיין בשו"ת אחיעזר להגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל (ח"ג ס' ס) שכתב תשובה באדר תרצד לחכם אחד בענין הדלקת האלקטרי' ועיין בציץ אליעזר (ח"א ס' כ פ' ט) שנקט שתשובה של האחיעזר היה להשיב להגאון ר' צבי פסח פראנק זצ"ל הנ"ל. וכן רואים שתשובת האחיעזר היה בשנה זו (תרצד) ובתשובה שם מתחיל וז"ל ע"ד בקשתו לברר בהירחון שלו אדות הנדפס שם בנוגע לאלקטרי' /לחשמל/ בשבת הנה כבר נתפשטה הוראה לאיסור בכל תפוצות ישראל וכו' עכ"ל. ובישוב המאמר הנ"ל שהדלקת האלקטרי' הוי גרמא כתב האחיעזר שם שזה יותר דומה לבידקא דמיא (סנהדרין עז:): בכח ראשון דחייב. כוונת האחיעזר היא דאיתא בגמ' סנהדרין (עז:): איתמר אמר רב פפא: האי מאן דכפתיה

לחבריה ואשקיל עליה בידקא דמיא – גירי דידיה הוא, ומיחיב. הני מילי – בכח ראשון, אבל בכח שני – גרמא בעלמא הוא. וכתב האחיעזר אפילו ננקוט שכח העלעקטריק הוא דבר דממילא וכעשיית גשר הרי הוא לא גרע מהסרת המונע בציוור דבידקא דמיא דאמרינן הכח ראשון הוא מעשה האדם וכפתיחת העלעקטרי וממילא הוה ליה ליחיב.

ונראה לומר בישוב דברי הרה"ג ר' צבי פסח פראנק זצ"ל דסבירא ליה כדברי שו"ת מחזה אברהם (או"ח ס' מב) להרה"ג ר' אברהם שטיינברג זצ"ל מבראדי וז"ל משא"כ לענין שבת דמעטינן גרמא י"ל דהסרת המונע אף כח ראשון חשוב גרמא וכו' עכ"ל כלומר דדברי הגמ' בענין בידקא דמיא מיירי לענין רציחה אולם שבת דאמרינן גרמא שרי ה"ה דהסרת המונע ואפילו בכח ראשון הוי גרמא.

וביאר עוד האחיעזר בתשובה הנ"ל שמעיקר הדין קי"ל כדברי האבן העוזר בריחיים של מים דחייב מן התורה דמלאכת מחשבת אסרה תורה. וכן כתב עוד דמלאכה שתמיד ע"י גרמא אסורה וכן גרמא במתכוין ג"כ אסורה וכמו שביארנו לעיל. ועפ"י כל הטעמים האלו פתיחת העלעקטריק בשבת ויר"ט הוי מעשה בידים ולא גרמא.

וכמובן עפ"י הביאורים הקודמים של הגרי"ד סולובייציק זצ"ל שהיכא שהכח אחר מעורב בו נוכח עכשיו אין כאן גרמא ולפי המהר"ם שיק שהיכא שהמלאכה נעשית מיד אין כאן גרמא, בודאי דהדלקת האור ע"י כח העלעקטריק הוי מעשה בידים ולא גרמא.

בענין נתינת דבר לח על הפלטה שיפעל לאחר זמן ע"י שעון שבת

עוד שאלה הנוגע לנידון הנ"ל היא אם מותר לשים מרק שנתבשל לפני שבת והושם במקרר בליל שבת ובשבת בבקר רוצים ליתנו על הפלטה שיופעל בעוד זמן ע"י שעון שבת אולם בשעת נתינתה עדיין לא הודלק. כמובן לגבי הדין דאורייתא של בישול דבר לח צריכים לעיין אם זה נחשב כמעשה אדם או כגרמא. לפי שיטת הגרי"ד סולובייציק זצ"ל בודאי הוי מעשה אדם שהרי הכח האחר המעורב בו שהוא כח העלעקטרי כבר נוכח בשעת נתינת המרק על הפלטה וממילא הוי מעשה בידים. אולם, לפי דברי מהר"ם שיק הנ"ל בודאי דהוי גרמא כיון שבשעת נתינת המרק על הפלטה אין שום התחלת של מעשה בישול.

עיין בשו"ת הר צבי (ח"א ס' קלו) להרה"ג ר' צבי פסח פראנק זצ"ל שכתב שיש כאן חשש של איסור בישול מדאורייתא כיון שסוף חמה לבא

וכדברי התוס' בסנהדרין עז: ד"ה סוף חמה וכפי הדעה הראשונה בתוס' שלמ"ד אשו משום חציו חייב בכל תחום ואפילו בסוף חמה לבא וההר צבי נקט שכיון שהפלטה לא נפתחה כעת מיחשב כמו סוף חמה לבא שאסורה לפי הדעה הראשונה בתוס' למ"ד אשו משום חציו.

אולם, עיין בשו"ת יביע אומר (ח"י ס' כו) שנקט בפשיטות דהוי כגרמא וכדברי החזו"א הנ"ל בענין חליבת הפרות בשבת. והוסיף עוד שאע"פ שיש פוסקים דסבירא להו שיש אסור דרבנן בגרמא עפ"י דברי המרדכי (מס' שבת שצט) בשם רבנו יואל שגרם כיבוי רק הותר במקום היזק אפילו הכי כתב היביע אומר (בתשובה הנ"ל אות ג) וז"ל ומ"מ בנ"ד יש לנו צדדים להקל יותר. כי בעצם הדבר לחמם תבשיל שרובו רוטב, שהוא לח, יש מחלוקת הראשונים אם יש בישול אחר בישול בלח, שדעת הרמב"ם והרשב"א והריטב"א והר"ן, להקל, משום שאין בישול אחר בישול אפילו בלח, אלא שדעת רש"י והרא"ש ורבינו יונה, שיש בישול אחר בישול בלח, ומרן פסק להחמיר, ככל ספיקא דאורייתא לחומרא. אבל מכלל ספק בפלוגתא דרבוותא לא נפקא. ומעתה בגרמא כגון נ"ד שנותן הקדרה על גבי הפלאטה שהיא כבויה, ורק לאחר מכן נדלקת ע"י שעון שבת, כיון שלדעת רוב הפוסקים גרמא שרי אפילו שלא במקום הפסד, הו"ל ספק ספיקא ולקולא. עכ"ל הרי היביע אומר פסק שהנחת מרק שכבר נתבשל ועכשיו נצטנן מותר על גבי פלטה חשמלית שיופעל בעתיד מדין גרמא ואפילו למ"ד גרמא אסור מדרבנן אפ"ה יש עוד צד קולא הוא שיטת הראשונים שסבירא להו דאין בישול אחר בישול אפילו בדבר לח.

הוצאת חלב מהאשה בשבת ע"י גרמא לצורך התינוק

לפעמים נתעוררת שאלה בנוגע לאשה שרוצה להוציא חלב מדדיה בשבת ע"י מכונה בשביל שימוש לתינוק. כמובן שהוצאת חלב מדדי האשה לשימוש הוי אסור מדאורייתא ממלאכת דישה (עיין רמב"ם פ"ח הל' שבת הל' ז) ורק הותר במקום פקוח נפש. אולם יש לעיין אם יש עצה בזה במקום צורך התינוק במקום שאינו פיקוח נפש. עיין השו"ת מנחת שלמה (ח"ב ס' כו עמ' קד) להרה"ג ר' שלמה זלמן אירערבאך זצ"ל שדן בנידון זה והציע עצה בזה וכן שמעתי מהרה"ג ר' יצחק עבאדי שליט"א אותה עצה בענין זה. וכתב המנחת שלמה וז"ל ומיהו למעשה נראה שיכולים לסדר שחבור המכונה עם הדד תהיה דוקא בשעה שאין המכונה פועלת אלא שתיכף לחבור זה יכניסו בורג לתוך שעון אוטומאטי באופן שלאחר שנים או שלשה רגעים יפעיל את המכונה עכ"ל. הרי שיש עצה

לעשות הדישה באופו של גרמא שישים המכונה על החד לפני שפועל והמכונה על שעון שבת שיפתח בעוד קצת זמן דבכי האי גוונא הוי גרמא לפי כמה שיטות וכמו שכבר ביארנו (אולם כבר ביארנו שלכמה שיטות אכתי הוי מלאכה דאורייתא) ותו ליכא אפילו איסור מדרבנן של גרמא במקום צורך תינוק שדינו כחולה. (אולם, עיין במנחת שלמה הנ"ל שבלסוף לא רצה להקל בזה משום שכמה מרבוותא סברי דהוי מלאכה דאורייתא וכנ"ל).

אולם עיין בספר טל מלאכות (ח"א עמ' קנט – קס) להרה"ג ר' חיים קלמן גוטמאן שליט"א דכתב להעיר הערה נחוצה בענין עצה זו וז"ל ונראה עוד דגם אם מתחלה מקרב עכו"ם את הפאמ"פ לדדיה והאשה בעצמה מחזיקה סמוך לדדיה שלא יתרחק הוי גם כן איסור תורה, כיון דרק ע"י שמחזיקה בידה מוציא הפאמ"פ חלב מדדיה חשיבי כעשייתה עכ"ל. כלומר שאפילו אם מוציאין החלב מהאשה דרך גרמא ע"י שעון שבת ולפי שיטות דסברי כן וכדבארנו ואפילו הכי רק מקרי גרמא אם המכונה מהודקת לדד היטב בלי שהאשה תחזיק בידה את המכונה שלא תפול שאם מחזיקה בכי האי גוונא מקרי מעשה האדם. ולכן צריכים שהפאמ"פ תשאר מהודקת לאשה בלי שהיא תחזיק בה. (ע"ש בספר טל מלאכות הנ"ל שגם התיר ע"י שהעכו"ם אוחדו במכונה).

הרי דהבאנו במאמרינו ג' שיטות בביאור ההבדל בין האדם לגרמא.

- (א) שיטת הגרי"ד סולובייציק זצ"ל שאמרינן אשו משום חציו גם בשבת ולכן אם הכח האחר מעורב בו נוכח בשעת מעשה האדם שפיר מקרי מעשה אדם ואם בא אח"כ הכח האחר הוי גרמא.
- (ב) שיטת המהר"ם שיק שרק הוי מעשה אדם אם תהליך המלאכה מתחיל מיד עם עשיית האדם ובלאו הכי מקרי גרמא.
- (ג) שיטות הסוברת שבעינן מעשה בידים וכל דבר ממילא הוי רק גרמא.

בדרך כלל השיטה השלישית נדחית מהלכה ולכן קי"ל שהדלקת האור ע"י פתיחת העלעקטריק הוי מעשה האדם ומלאכה גמורה ולא גרמא. אולם, בנוגע לב' שיטות הראשונות יש חלוקי דעות בזה אם הלכה כזה או כזה.

ולבסוף יש להעיר עוד שיש איסור דרבנן בעשיית מלאכה דרך גרמא לשיטת רבינו יואל הנ"ל וצריכים חיבור מיוחד לבאר מתי אמרינן שיש איסור דרבנן ומתי הותר לגמרי. ועוד חזון למועד.